

МРНТИ:10.27.21

УДК: 347.08

Г.Б. Меирбекова¹, А.К. Тусубекова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

МОНОПОЛИЯҒА ҚАРСЫ ЖӘНЕ БӘСЕКЕЛЕСТІКТІ РЕТТЕУГЕ АРНАЛҒАН ЗАҢНАМАНЫ ДАМУ ТУРАЛЫ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Мақала нарықтық жағдайында монополияға қарсы және бәсекелестікті реттеуге арналған заңнаманың ерекшеліктері ескеріле отырылып, тәжірибеде оларды қолданудың тиімділігінің артуының негізгі бағыттары анықталады. Бүгінгі таңда кейбір кәсіби салаларда монополияға қарсы және бәсекелестікті реттеуге арналған бәсекелестік қатынастарды дамыту және оларды қорғау әлемнің экономикалық дамыған елдерінің мемлекеттік саясатының басым міндеттері болып табылады. Бәсекелестікті және оны қорғауды қолдау үшін әртүрлі құқықтық құралдар қолданылады: нарықтық бәсекелестікті дамытудың бағдарламалық және басқа шаралары, бәсекелестікке тыйым салу және монополистік қызметке тыйым салу қарастырылады.

Монополияға қарсы реттеу дегеніміз - мемлекеттік орган нарықтық бәсекелестікті дамыту үшін жағдай жасау және монополистік қызметті шектеу мақсатында жүзеге асыратын экономикалық, әкімшілік және заңнамалық актілердің жиынтығы екенін естен шығармау жайлы айтылады.

Түйін сөздер: монополия, бәсекелестік, жеке тұлға, кәсіпкер, кәсіпкерлік қызмет, экономика

G.B. Meirbekova¹, A.K. Tussubekova¹

¹Kazakh National Pedagogical University by name of Abai, Republic Kazakhstan, Almaty

THE NEED TO INTRODUCE DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract

The article takes into account the specifics of antimonopoly and competition law in market conditions, identifies key areas for improving the efficiency of their application in practice. Today, the development and protection of antimonopoly and competitive relations in some professional areas are the priorities of the state policy of economically developed countries. To support competition and protect it, various legal instruments are used: program and other measures for the development of market competition, the prohibition of competition and the prohibition of monopolistic activities.

It should be borne in mind that antimonopoly regulation is a set of economic, administrative and legislative acts carried out by a state body in order to create conditions for the development of market competition and limit monopolistic activities.

Keywords: monopoly, competition, individual, entrepreneur, entrepreneurial activity, economics.

Меурбекова Г.Б.¹, Тусубекова А.К.¹

¹ Казахский Национальный педагогический университет им. Абая

ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА АНТИМОНОПОЛЬНОГО И КОНКУРЕНТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация

В статье учтена специфика антимонопольного и конкурентного права в рыночных условиях, определены ключевые направления повышения эффективности их применения на практике. Сегодня развитие и защита антимонопольных и конкурентных отношений в некоторых профессиональных сферах являются приоритетами государственной политики экономически развитых стран. Для поддержки конкуренции и ее защиты используются различные правовые инструменты: программные и другие меры развития рыночной конкуренции, запрет конкуренции и запрет монополистической деятельности.

Следует иметь в виду, что антимонопольное регулирование представляет собой совокупность хозяйственных, административных и законодательных актов, осуществляемых государственным органом в целях создания условий для развития рыночной конкуренции и ограничения монополистической деятельности.

Ключевые слова: монополия, конкуренция, физическое лицо, предприниматель, предпринимательская деятельность, экономика.

Кіріспе. Мемлекеттің тікелей реттеушілік ықпалынсыз кәсіпкерлік субъектілерінің дербес іс-әрекеттері салдарынан пайда болатын монополиялардың пайда болуы белгілі бір кәсіпкерлік субъектісінен адал бәсекелестікте жеңуіне және басқа бәсекелестердің нарықтан шығуына байланысты, капиталдарды шоғырландыру және кәсіпкерлік субъектілерін біріктіру, нарықтың дамымауы және т.б. арқылы пайда болуы мүмкін. Бұл ретте бәсекелестік үшін заңды шектеулер жоқ, басқа субъектілер осы нарықта ұқсас кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға және өз арасында бәсекелесуге құқылы. Сондай-ақ кәсіпкерлік қызмет субъектісінің зияткерлік қызмет нәтижелеріне айрықша құқықтарды және оларға теңестірілген кәсіпкерді, өнімді (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) дараландыру құралдарын иеленуінен (пайдалануынан) туындауы мүмкін. Бұл өнертабыстарға, пайдалы модельдерге, өнеркәсіптік үлгілерге, тауар белгілеріне, қызмет көрсету белгілеріне, тауар шығарылған жерлердің атауларына, фирмалық атауларға және т.б. құқықтар болып табылады. Қазақстан Республикасының заңнамалары Конституциядан негіз ала отырып, монополияны сақтау барысында жөнсіз, негізсіз бәсекелестікке тыйым салады және оны шынайы бәсекелестікке кері әсер ететін қызмет түрі деп санайды. Кейбір жағдайларда бәсекелестік аймақтағы немесе бизнестегі монополиялық жағдайды білу үшін пайдаланылуы тиіс. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында монополияларға қарсы ұйымдарға әкімшілік рәсімдер арқылы бәсекелестіктің алдын алуға мүмкіндік беретін құқықтық база бар [1, 85 б.]. Бәсекелестік қатынастарды ұйымдастырудың негізі болып, біріншіден, әркімнің өз мүмкіндіктері мен мүлкін заңмен тыйым салынбаған коммерциялық-экономикалық қызметте пайдалану құқығы бекітілген, екіншіден, бәсекелестік пен монополияға бағытталған экономикалық қызметке тыйым салынады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы жеке тұлғаның кәсіпкерлік және олардың меншік бостандығына кепілдік береді [2].

Сондай-ақ, кез-келген қызмет түрін заңға сәйкес реттейді және шектейді және бәсекелестікке тыйым салады.

Заңсыз бәсекелестіктен қорғаудың егер мекеме нарыққа кіруді шектесе немесе бәсекелестіктің сауда немесе экономикалық дамуға заңсыз және теріс әсерін тигізуге, үстем жағдайды теріс пайдалануға тыйым салынады. Осы аталған ереженің 2-тармағында кері пайдаланушылық іс-әрекет ретінде ол кемсітушілік (яғни, дәлелсіз саралау) бағасын не болмаса шартын орнату; бәсекелесті құрту үшін өзінің құнынан төмен бағаны қолдану әдісі ретінде саналатын болады.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). «Бәсекелестік туралы» заң – монополияға қарсы органдар бәсекелестіктен қорғау үшін шаралар қабылдайтын негізгі заң. Монополияға қарсы істерді қарау тәртібі, оның ішінде бәсекелестіктің алдын алу, Бәсекелестік туралы заңның 9 тарауының 58-67-баптарында белгіленген [3].

Жоғарыда көрсетілген құқықтық актісінен бөлек, коммерциялық немесе коммерциялық емес ұйымның, атқарушы органдардың, жергілікті өзін-өзі басқарушы органдардың өтініш хаттары, прокурордың ұсынысы негізі ретінде, сондай-ақ монополияға қарсы органдардың бастауымен бәсекелестікке қатысты іс қозғалуы мүмкін.

Қазіргі жағдайда монополистік қызмет үшін қылмыстық жауапкершіліктің әлеуметтік-экономикалық шарттылығын зерттеу теориялық та, практикалық тұрғыдан да маңызды. Мұндай зерттеудің ерекшелігі - монополистік қызметті қылмыс ретінде анықтайтын заң шығарушы алға қойған әлеуметтік мәні бар мақсатты бөлу.

Ол үшін адал бәсекелестік аясындағы қатынастардың жиынтығын мұқият талдап, қылмыстық заң нормаларының мақсаттарын, сондай-ақ нормаларды қорғауға арналған және мұны тиімді орындауға қабілетті экономикалық мүдделерді белгілеу қажет.

Бұл тәсіл бәсекелестікті реттеу саласындағы қоғамдық қатынастарды зерттеуді, осы қатынастарға әсер етудің сипаттамалары мен әдістерін анықтауды, қылмыстық заңдармен қорғалатын қоғамдық қатынастардың ауқымын қарастыруды және олардың мазмұнын талдау арқылы осы қатынастардың сипатын анықтауға мүмкіндік беретін қылмыстық заңға әсер етудің практикалық маңыздылығын анықтап алуды талап етеді.

Енді, міне, осы бапта келтірілген қылмыстық заңның тыйым салудың әлеуметтік жағдайын зерттеуге кіріспес бұрын. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы қабылданған Қылмыстық кодексінің 196-бабында көрсетілген бәсекелестік, монополиялық қызмет түсінігін анықтаймыз.

ҚР Қылмыстық кодексінің 196-бабы толықтай Монополистік қызметке бағытталған болытын. Және монополистік қызметі үшін қылмыстық жазаға ұшырайтыны көрсетілген еді. Алайда, бұл заңнама 2015 жылдың 1-қаңтарында өз күшін жойды [4].

2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңымен қабылданған ҚР Қылмыстық Кодексінің 8 тарауындағы 221 бабында Монополистік қызметке байланысты жасалған қылмысының көлеміне қарай бірнеше жаза түрлері қолданылады. Мысалы, 221 баптың 1 тармағына сәйкес 1000 айлыққа дейінгі есептік айыппұл түрлері мен 800 сағатқа дейінгі қоғамдық жұмыстар және 1 жыл көлемінде бас бостандығынан шектеу немесе айыру жазасы. Егер қылмы түрі ауыр болса, белгі қызметке немесе лауазымнына 3 дейін айырып, мүлкі тәркіленеді, айыппұл мөлшері 3000 дейінгі айлық көрсеткішіне дейін көтеріледі. Не болмаса 6 жылға дейін бас бостандығынан айырылу немесе шектелуі мүмкін [4].

Нарықтық экономиканың негізгі принциптерінің бірі еркін бәсекелестік болып табылады. Бәсекелестіктің негізгі мазмұны – тұтынушы үшін күрес, оның қажеттіліктерін толық қанағаттандыру. Экономиканың бәсекелестік саласы – бұл технологиялық, экономикалық және әлеуметтік себептерге байланысты нарықтық кеңістікті ұйымдастырудың ең қолайлы нысаны болып шаруашылық субъектілері арасындағы еркін бәсекелестіктің қатынасы болып табылады.

Бәсекелестік қатынастарды дамыту және оларды қорғау әлемнің экономикалық дамыған елдерінің мемлекеттік саясатының басым міндеттері болып табылады. Бәсекелестікті және оны қорғауды қолдау үшін әртүрлі құқықтық құралдар қолданылады: нарықтық бәсекелестікті дамытудың бағдарламалық және басқа шаралары, бәсекелестікке тыйым салу және монополистік қызметке тыйым салу. Бәсекелестікті реттеуде басты рөлді бәсекелестік заңы атқарады.

Осылайша, монополияға қарсы реттеу дегеніміз – мемлекеттік орган нарықтық бәсекелестікті дамыту үшін жағдай жасау және монополистік қызметті шектеу мақсатында жүзеге асыратын экономикалық, әкімшілік және заңнамалық актілердің жиынтығы.

Бәсекелестік дегеніміз – олардың тәуелсіз әрекеттері олардың әрқайсысының белгілі бір нарықтағы тауар айналымының жалпы жағдайларына әсер ету және тұтынушылар талап ететін тауарларды өндіруді ынталандыру мүмкіндіктерін тиімді шектейтін кезде бәсекелестік. Монополия (грек тілінен: «монос - бір және полео - мен сатамын») – бұл бір адамға, адамдар

тобына немесе мемлекетке қандай-да бір экономикалық қызметті жүзеге асыру үшін қажеті айрықша құқық.

Монополия дегеніміз – сатушылар саны азаятындай етіп нарық моделі, әр сатушы жеткізудің жалпы көлеміне, демек сатылатын тауардың бағасына әсер ете алады. Бұл кәсіпкерлік монополия, яғни. пайда табу үшін кез-келген өнімді өндіру және өткізу бойынша монополия. Монополия мыналардың негізінде пайда болады: шоғырлану, яғни. қосымша капиталды тарту есебінен өндірісті шоғырландыру; және өндірісті орталықтандыру, шағын және орта бизнесті ірі ірі кәсіпорындарға біріктіру. Бұл біріктіру күшпен немесе ерікті түрде пайда болуы мүмкін.

Жалпы монополияның әртүрлі түрлері бар.

Табиғи монополия – объективті себептерге байланысты туындайды. Бұл бір немесе бірнеше фирмалар тарапынан берілген өнімге сұраныс ең жақсы қанағаттандырылатын жағдайды көрсетеді. Ол өндірістік технологиялар мен тұтынушыларға қызмет көрсету ерекшеліктеріне негізделген. Бұл жерде бәсекелестік мүмкін емес немесе мүмкін емес. Мысал ретінде энергиямен жабдықтау, телефон байланысы, байланыс және т.б. Бұған сонымен қатар қоғам үшін ерекше маңызды және стратегиялық маңызы бар барлық инфрақұрылымдар кіреді (теміржол көлігі, әскери-өнеркәсіптік кешен және т.б.). Табиғи монополиялардың болуы олардың ірі өндірістен үлкен экономикалық пайда әкелетіндігімен негізделген. Ол көптеген ұқсас нысандарда болатын ресурстардың шығындарымен салыстырғанда арзанырақ тауарлар жасайды.

Әкімшілік монополия мемлекеттік органдардың әрекеті нәтижесінде пайда болады. Бір жағынан, бұл жеке фирмаларға белгілі бір қызмет түрін жүзеге асыруға айрықша құқық береді. Екінші жағынан, бұл біріккен және әртүрлі басшыларға, министрліктерге және қауымдастықтарға бағынған кезде мемлекеттік кәсіпорындар үшін ұйымдастырушылық құрылымдар. Мұнда, әдетте, бір саланың кәсіпорындары топтастырылған. Олар нарықта бір шаруашылық субъектісі ретінде пайда болады және олардың арасында бәсекелестік болмайды.

Экономикалық монополия – ең көп таралған. Оның пайда болуы экономикалық себептерге байланысты, ол экономикалық даму заңдылықтары негізінде дамиды. Біз нарықта монополиялық жағдайға ие болған кәсіпкерлер туралы айтып отырмыз. Оған екі жол әкеледі. Біріншісі – кәсіпорынның сәтті дамуы, капиталдың шоғырлануы арқылы оның ауқымының үнемі өсуі.

Екіншісі – капиталды орталықтандыру процестеріне, яғни жеңімпаздардың ерікті түрде бірігуіне немесе банкроттықты сіңіруге негізделген. Кез-келген жолмен немесе екеуінің көмегімен кәсіпорын нарықта үстемдік ете бастаған кезде осындай пропорцияларға жетеді.

Қазіргі уақытта нарыққа көшу кезеңінде ашық және адал бәсекелестікке дайын емес Қазақстанның монополиялық құрылымдары шетелдік компаниялардың ішкі нарыққа енуіне қарсы тұруда. Мемлекеттің монополистік мінез-құлықты шектеуге, билікке қысым жасаудың өзіндік тетіктерін құруға бағытталған кез-келген әрекеттерін ауыр қабылдайтын жаңа мемлекеттік емес қаржылық топтардың белсенділігінің жоғарылағаны байқалады [5, 48 б.].

Көптеген жылдар бойы монополиялар мемлекеттік қолдауға сенім артты. Бұл жағдай ішінара сақталғанмен, қазіргі уақытта басқа сызық басым. Әлемдік экономикаға интеграцияланған қазіргі заманғы ірі бизнес әлемдік нарықтардағы бәсекелестікке мүдделі.

Бәсекелестікке байланысты заңнамаға сәйкес монополистік қызмет түсінігі төмендегідей анықталған: монополистік қызмет дегеніміз – нарық субъектілерінің қызметі, олардың жағдайын тиісті тауар нарығын, оның ішінде бақылауға мүмкіндік береді. Тиісті тауар нарығында тауар айналымының жалпы жағдайларына айтарлықтай әсер етеді.

Монополистік қызметтің құқықтық анықтамасына сүйене отырып, оның негізгі тұстарын бөліп көрсетуге болады.

Біріншіден, монополистік қызмет – бұл жазаланатын құқық бұзушылық монополистік қызметті басқа жазаланатын әрекеттен – әділетсіз бәсекелестіктен ажырату қажет.

Екіншіден, монополистік қызмет дегеніміз – экономикалық қызмет. Бұл тауарларды немесе тауарларды өндірумен, сатумен, сатып алумен немесе өндірумен, қызмет көрсетумен, жұмыстарды орындаумен байланысты. Оның мақсаты тек пайда табу ғана емес, сонымен қатар оны барынша көбейту.

Үшіншіден, монополистік қызметті бәсекелестіктің керісінше сипаттауға болады. Бұл монополистік қызмет мемлекеттің нарықтық дамуға түрткі болатын экономикалық қатынастарды дамыту үшін осындай жағдайлар жасау және іске асыру жөніндегі күш-жігерін бұзады дегенді білдіреді.

Төртіншіден, «монополистік қызмет» ұғымы «монополистік актіге» қарағанда кеңірек.

Бәсекелестік дегеніміз бәсекелестіктегі артықшылықтарға қол жеткізуге немесе қамтамасыз етуге бағытталған, сондай-ақ тұтынушылардың заңды құқықтарын бұзуға бағытталған кез келген әрекетті білдіреді. Бәсекелестікке тыйым салынады.

Кейбір жағдайларда нарықтық қатынастар субъектісінің монополияға қарсы органның заңдардың сақталуын бақылау жөніндегі өкілеттіктері шегіндегі рәсімдері бірнеше заңдарды бұзуы мүмкін. Мысалы, кейбір жағдайларда «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, «Жарнама» және «Бәсекелестік туралы» Заң болуы мүмкін. Осыған байланысты Монополияға қарсы комиссияға шағым беруге дайындық барысында қолданыстағы заңдар мен ережелерді тиімді түрде құқық бұзушылық күшін жою білу керек.

Бәсекелестердің іскерлік беделінің төмендеуі, бәсекелестіктің нысандары, заңды тұлғалардың зияткерлік тауарларын орынсыз салыстырудың алдын алу. Еременконың зерттеулері бұл мәселеге айтарлықтай үлесі бар. Сондықтан қолданар алдында қолданыстағы заңнаманы анықтау қажет. Жарнама ережелерін бұзу жағдайларын қарау кезінде бәсекелестікті анықтауда бірқатар маңызды факторларды анықтаудың қажеті жоқтығын ескеру қажет [6, 28].

Біз бәсекелестік болып табылатын келесі әрекеттерді ескереміз. тауар таңбалары мен буманы құқыққа сыйымсыз қолдану; өзге өндірушілердің тауарларын құқыққа сыйымсыз қолдану; бұйым түрлерінің сырт пішінін көшіру; нарық субъектілерінің беделіне нұқсан келтіру; көрінеу жалған, және дәйегі жоқ жарнама түрлері; мәжбүрлі түрдегі ассортимент арқилв тауарды өткізіп немесе сатып алу; сатушыларға бойкот жасау туралы ұсыныс; сатып алушылардың беделіне кір келтіруге бағытталған үндеу іс әрекеттері; нарық субъектісіне бәсекелес арқылы шартты бұзу туралы ұсыныс; сатушылардың жұмысшысые сатып алу арқылы коммерциялық құпия ақпаратын құқықтық заңнамаға қарсы сыйымсыз қолдану. Нарық субъектісі болып табылатындар: жеке тұлғалар; заңды тұлғалар; шетелдік заңды тұлғалар мен өкілдігі; коммерциялық емес ұйымдар.

Бәсекелестік фактісі бойынша құқықты бұзушыларға арналған санкциялар. Монополияға қарсы орган әкімшілік айыппұлды есептеу кезінде айыппұлдың мөлшер көлемін арттыру не болмаса кеміту шараларын ескере отырып, қарастыруы керек.

Осы тұрғыдан ескерілетін жайттар: монополияға қарсы заңнаманы бұзу субъект соның салдарын өз еркі бойынша жоюы; келтірілген шығынның орнын қалпына келтіруі не болмаса келтірілген шығынды жоюы; уәкілетті тұлғаның тоқтату талаптарына мән берметен заңға қарсы іс әрекеттерін тоқтатпауы; әкімшілік құқықты бұзушылық әрекетін қайтадан жасауы.

Айыппұлдың ақырғы мөлшері монополияға қарсы орган жанындағы келісім комиссиясының ұсынуымен қаралады. Комиссия орын алған заң бұзушылықты талдай отырып, айыппұл мөлшерін қосымша түрде арттыруы не болмаса азайтуы туралы ұсынысын ұсынуына болады.

Нарық субъектісіне зиян тигізіп не болмаса іскерлік беделіне нұқсан келетін жалған, бұрмаланған дйегі жоқ ақпараттарды тарату. Көп жағдайда осындай бәсекелестік формасында қажеті жоқ мәліметерді тарату арқылы бәсекелесіне және өніміне тұтынушылардың сенімінен жоғалтып, беделінен айыру жолымен өзіне клиенттерді тарту үшін іске асыратын әдістерді қолданады.

Заңды тұлғаның беделіне нұқсан келтіретін, қорлау не болмаса мазақ ету көзі болып табылатын мәліметтер теріс пиғыл ретінде қолданбалы заңнамада бекітілген.

Нарық субъектісі жұмысына қатысты көрінеу жалған, ешбір дәйегі жоқ, дәлелсіз ақпаратты таратуы нарық субъектісінің беделіне нұқсан келтіру іс-әрекеті ретінде танылады. Алайда, нарық субъектісі жайнда өзгертіліп бұрмалану әдісін қолдана отырып, таратқан ақпарат түрі нарық субъектісінің беделіне нұқсан келтіруге жақпайтын мәлімет болып саналады.

Дистрибьюторға бәсекелестерден артықшылық беретін ақпараттарды жариялау бәсекелестікке қарсы әділетсіздік екенін есте ұстаған жөн.

Коммерциялық беделге нұқсан келтіретін жалған ақпарат беру, егер бұл сұраныстың таралуына әсер етпесе, бәсекелестік болып табылады. Бұл екі тараптың да бәсекелес тараптардың билік органдарымен азаматтық қатынастары болса немесе қарым-қатынас орнатуға ниет білдірсе мысалы, екі коммерциялық ұйым жергілікті әкімшіліктің сындарлы реформаларын жүргізуге ниетті, бірақ хаттарда біреудің коммерциялық беделіне нұқсан келтіретін қате ақпарат бар. Мүмкін. бәсекелестіктің нәтижесі тұтынушылар бәсекелес тауарларынан (қызметтерінен) бас тартады.

Бәсекелестік туралы бәсекелестіктің сипатын белгілейді. Ең бастысы, осы процедураның нәтижесінде ақпарат басқа адамға жетеді. Сонымен бірге, ақпаратты мүдделі тұлғаға беру бәсекелестік болып саналмайды. Бәсекелестік туралы ақпараттағы нақтылықтың үш нысанын анықтайды: жалған, бұрмаланған және дәл емес. Олардың барлығы ақпараттың шындыққа жанаспайтынын көрсетсе де, объективті шектеулер анық емес. Шын мәнінде, жалған және нақты емес мәліметтер ақпаратты бұрмалаудың әртүрлі деңгейлерін білдіреді: бірінші жағдайда ақпараттың шындыққа толық сәйкес келмеуі, екінші жағдайда ішінара сәйкессіздік. Мысалы, ақпарат дұрыс емес немесе дәл емес деп танылуы мүмкін, мысалы, ақылға қонымды ақпараттың болмауына байланысты, бұл өз кезегінде контексте тұтынушы туралы қате түсінік тудырады. Берілген нысандарда нарық субъектісінің беделіне нұқсан келтіретін сенімді ақпаратты тарату әділетсіз бәсекелестік емес. Залал іскерлік беделге келтірілген залал немесе залал мөлшері ретінде есептеледі. Іскерлік беделге нұқсан келуі, ең алдымен, адам туралы зиянды, жалған ақпарат тарату арқылы туындауы мүмкін. Ашық жалған ақпаратқа шындыққа жанаспайтын және азаматтың немесе заңды тұлғаның іскерлік беделін түсіретін қолданыстағы заңдарды немесе моральдық принциптерді бұзатын ақпарат кіреді [7, 64 б.].

Адамның ар-намысымен қадір-қасиетіне не болмаса іскерлік мүмкіндігіне кір келтіріп, нұқсан әкелетін ақпарат бар жарнамалардың жасалуы және таралуы туралы білетін жеке немесе заңды тұлға жарнама берушілерден осындай жарнамаларды теріске шығаруды және олардың мүдделерін қорғауды және талап етуді талап етуі керек. Қазақстан Республикасының заңнама-сымен. Оның жарамдылығы көрсетілген.

Екіншіден, нарық субъектісі өзіне сенімді болмаса да, бірақ кемшіліктерді анықтайтын және олардың тиімділігін төмендететін дәлелдер болса, бұл теріс әсер етуі мүмкін, мысалы, білім деңгейіне. Жіктелген тауарларға тауарлар немесе қызметтер кіруі мүмкін. Бұл жағдайда орналас-тырылған ақпарат әдетте сапасыз өнім туралы түсініктен, белгілі бір талаптарға сәйкес келмеуі-нен және арнайы рұқсаттардың жоқтығынан тұрады.

Бәсекелестіктің қандай да бір нысанын бұрмалаумен қатар, оған нарық субъектісінің коммерциялық беделін төмендетіп қана қоймай, зиян тигізуі мүмкін ақпарат та енеді. Рентабельді ұғымдар нарық субъектісінің тұтынушылардан айырылуын қамтиды. Мысалы, мұндай салдар адамның базардан шығып, заңды тұлғаны таратуына байланысты туындауы мүмкін. Бұл жағдайда нарық субъектісінің беделі жоғалмаса да, ол өзінің аналогтарын жоғалтуы мүмкін. Ол тұтынушыларды өндіріс сипатына, әдісі мен орнына, тұтынушылық сипаттама-ларына, сапасына немесе өндірушілерге қатысты адастырады.

Жалған тұтынушылар мен бәсекелестіктің айырмашылығы – жағымды ақпаратты тарату дистрибьютордың әрекеттерінің нәтижесі. бәсекелестік процесінде нарықтық қатынастардың субъектілері тұтынушыларды жаңылыстырады және асырады, ал кәсіпкерлік қызметпен айналысатын және тауарларды, кәсіпорындар мен қызметтерді сатумен айналысатын адам бәсекелестік пен тұтынушылардың ағымын шектеуге тырысады. Алайда, екі жағдайда да жария-ланған ақпарат дұрыс емес. Алданған тұтынушылар жалған ақпарат беруден басқа нысандарды қабылдауы мүмкін. Бұған жету үшін тұтынушы белгілі бір жағдайда коммерциялық ұйымның іс-әрекетін, яғни жалған әсердің пайда болуын қалай қабылдайтынын түсіну керек.

Тұтынушыны адастырудың бірнеше жағдайлары туралы ескертеді: саны, сапасы, өнім, тұтынушы сипаттамалары, өндірілетін орны, өнімнің әдісі мен сипаты. Оның ерекшеліктерін, негізгі сипаттамалары мен сипаттамаларын өндірістік артықшылық ретінде білу қажет. Өндіріс әдістері өндіріс технологиясында қолданылатын компоненттер мен тауарлардың өндіріс

жағдайларын көрсетеді. Өндіріс орны тауар өндірілетін елді көрсететін шағын географиялық объект болуы мүмкін.

Тұтынушының белгісі бойынша тұтынушылардың әртүрлі сұранысын қанағаттандыра алатын тауарлардың өзіне тән ерекшелігі болып табылады. Өзіне тән ерекшелігі жағынан қателестіру ол туралы жалған мәліметтерді берілуі тиіс ақпараттар негізі ретінде қарастырылады. Өнімнің сапасы мен тауарлардың әртүрлі тұтынушылықтағы қасиеттерінің көрінісі рәсімделген техникалық құжаттың сипаттылық бөлімінде көрсетіледі.

Тұтынушыны ескерсе де, ұсынылған әрекеттер ең алдымен бәсекелестер үшін зиянды. Тұтынушыны адастыратын нарық субъектісінің артықшылығы көпшілік алдында шағымдану немесе тұрақты әрекеттер сияқты бір реттік «әрекеттердің» нәтижесінде болуы мүмкін. Соңғысы өнімнің қаптамасында дұрыс емес ақпараттың пайда болуына байланысты. Егер ақпарат өзгермесе, тұтынушы қате жалған ақпаратқа жүгіне береді. Азаматтық кодексте көрсетілгендей әр тұтынушының тауар сатып алуға, оның тиісті сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, тауарлар туралы толық және дәл ақпарат алуға, тұтынушылардың қоғамдық ұйымдарына кіруге құқығын белгілейді [8]. Нарық субъектісі өндірген немесе сатқан тауарларды басқа нарық субъектілерінің тауарларымен дұрыс емес салыстыруы. Біз қарастырған бәсекелестіктің алдыңғы екі нысаны сияқты, салыстырудың орынсыз түрі ақпаратты таратумен байланысты. Алайда, салыстырудың орынсыз нысаны олардан бір уақытта ақпаратты тарататын адамның және оның бәсекелесінің тауарларын бір уақытта салыстыру болатындығымен ерекшеленеді.

Салыстыру ақпарат таратуда екі немесе одан да көп құбылыстарды ескере отырып, параметрлерді, ұқсастықтар мен айырмашылықтарды зерттеуді қамтиды. Өнімді салыстыруды қолдану кезінде бұл нақты сипаттамаларды, қасиеттерді, өнімнің параметрлерін тікелей салыстыру және бір өнімді екіншісімен салыстыру немесе олардың айырмашылықтарын көрсету арқылы жасалады.

Барлық кезде жарнамалатын тауарлар мен жұмыс, қызметерді басқа заңды тұлға не кәсіпкерлердің жұмысымен салыстыру, сонымен бірге жала жабу, абырой немесе іскерлік бедел туралы кір келтіретін ақпаратты қамтитын орынсыз салыстырулар қарастырылған өзге адамдардың сөздері жарнаманың орынсыз түрлеріне қатысты деп танылады.

Жарнамалық хабарландыруларда екі тараптың яғни өндірушілердің өнімдерін салыстырса болады. Ол ескерілмейді. Қажетсіз, жөнсіз салыстырулар қателіктен туындайтын логикалық операциялардың көмегімен жасалады, бұл оның объективті дұрыстығын растау немесе жоққа шығару мүмкін еместігін білдіреді. Мысалы, объективті сипаттамаларды салыстыруға адастыратын жағымсыз әсерін тудыратын, маңызды емес немесе салыстырылмайтын фактілерге негізделген салыстырулар орынсыз салыстырулар болып саналады. Мұндай салыстыру бір тауардың екіншісінен жоғары немесе басқасына ұқсас деген тұжырымға келген кезде пайда болады, бірақ өнімнің нақты сипаттамалары көрсетілмейді.

Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудағы құқық иесінің рұқсатынсыз коммерциялық құпияны пайдалану заң жүзінде ақпаратты коммерциялық құпияның көзі ретінде заңсыз пайдалану деп танылады. Ақпараттарды коммерциялық ақпарат ретінде қарастыру үшін оның коммерциялық мәні болуы керек, өйткені оның заңды тұлғаларға еркін қол жетімді емес, үшінші тұлғаларға жасырын болуына байланысты және иесі ақпараттың құпиялығын қорғау бойынша шаралар қабылдауы керек.

Коммерциялық құндылық туралы ақпарат – бұл жеке тұлғаның ақпаратты пайдаланудан, оның ішінде өндірістік шығындарды төмендетуден түскен кірісін арттыратын ақпарат. Құпия ақпараттың иесі құпиялылықты сақтау үшін қажетті шараларды қабылдауға міндетті, ақпарат басқа көздерде болмауы керек (жарияланған, жария етілген). Ақпарат иесі құпиялылықты сақтау үшін қажетті шараны қолданбағандықтан, белгісіз адамдарға қол жетімді ақпаратты алу, пайдалану және жария ету коммерциялық құпияны сақтау құқығының бұзылуы болып табылмайды.

Егер ақпарат иесі рұқсат етпей алынған мәліметтер болса ол бәсекелестік болады. Оларға ақпаратты алу, оны керегінше пайдалану және рұқсатсыз жария ету. Бұл дегеніміз, нақты

ақпаратты негізді заңды түрде иеленетін, дегенмен ол ақпаратты басқа тарапқа көрсетуге құқығы жоқ тұлға болады.

Алайда, қатысушы басқа адамдардың жария етілмейтін құпиясын, ақпаратын ешкімнің келісімінсіз бәсекелесі жария ете алады. Егер осылай болса, бәсекелестің іс-әрекеті оның бәсекелесі туралы ақпараттың коммерциялық құндылығын азайтуға және шығын келтіруге бағытталған. Бәсекелес ұстанымының әлсіреуі клиенттерді сатып алуға негізделген есептеулерге негізделеді. Бұл әрекеттер бәсекелестік болып саналады, егер олар ақпарат иесінің рұқсатынсыз жасалған болса. Егер ақпараттың иесі заңды тұлға болса, белгілі бір әрекеттерді, мысалы, оның атынан ақпаратты беру, пайдалану немесе жариялауды уәкілетті тұлға жүзеге асырады. Сонымен бірге, егер біреудің құпия ақпаратын иесінің рұқсатынсыз пайдалану кезінде іс-әрекет адал жүргізілсе (мысалы, ақпарат бұқаралық ақпарат құралдарынан алынған болса) бәсекелестік болып табылмайды. Құпия болып табылатын ақпаратты белгіленген тәртіппен ешкімнің жария етуге, оны иеленуге, пайдалануына билік етуіне құқығы жоқ, ал егер жария еткен жағдайда Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес заң алдында жауап береді.

Егер сол жария етілген ақпараттан келген зиянды зян келтіруші азаматтық заңнамалар негізінде өтеп беруге тиіс. Сонымен бірге моральдық шығында заңға сәйкес өтеледі [9, 391 б.]. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 10 бабының 6 тармағында коммерциялық құпияны, ол туралы ақпаратты, оны қорғау құралдарын, сонымен қатар коммерциялық құпияға жатпайтын ақпараттың тізбесін айқындау тәртібі сақталуы керек делінген. Сондай-ақ, бүгінгі күні бірқатар жылжымайтын мүлікпен айналысатын компаниялар монополияға қарсы заңнаманы бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тартылуда. Ол туралы ақпарат ҚР Ұлттық экономика министрлігі Табиғи монополияларды реттеу, бәсекелестікті және тұтынушылардың құқықтарын қорғау комитетінің баспасөз қызметінен көруге болады. Мысал ретінде, «Табиғи монополиялар субъектісінің Қазақстан Республикасының табиғи монополиялар туралы заңнамасында белгіленген міндеттемелерді бұзғаны үшін, бекітілген тарифтік сметаны орындамағаны үшін «Әкімшілік құқық бұзушылық» туралы кодексінің 164-бабының 4-бөлігіне сәйкес Шымкент қаласы бойынша «КремцКиП», ПК «Абдулла», ЖШС ПМО «Шымкентжилстрой», «Кочкаров М» және Интер-Транс и К » әкімшілік жауапкершілікке тартылды [10].

Қорыта келгенде, бәсекелестік бір мақсатқа жетуде әр түрлі тұлғалар бәсекелестер арасындағы жарыс болып табылады. Кәсіпкерлікте бәсекелестік нарықтық шаруашылық қатысушыларының арасындағы өндірістің, тауарларды сатып алу мен сатудың үздік жағдайлары үшін және осының негізінде барынша мүмкін болатын пайда алғаны үшін бәсекелестік дегенді білдіреді. Бәсекелестіктің сипаты мен нысандары әр түрлі нарықтарда және әр түрлі жағдайларда бірдей емес, бұл бағаға, өнім өндіру көлеміне және кәсіпкерлік д-ти параметрлеріне қатысты шешімдер қабылдау кезінде шаруашылық жүргізуші субъектілердің мінез-құлқына айтарлықтай әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Мороз С.П. *Предпринимательское (хозяйственное) право: Учебник для вузов / под ред. Мороз С.П. – Изд. 2-е, перер. и доп. – Алматы.: Издательство «Бастау», 2017. – 542 с.*

2 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 30.08. – Алматы: Жеті Жарғы. 2017. – 97 б.

3 Қазақстан Республикасының «Бәсекелестікті және монополистік қызметті шектеу туралы» 2001 ж. 19 қаңтар, № 144-ІІ Заңы//<http://adilet.zan.kz/kaz/> (Өтініш берген күн: 22.02.2022 ж.)

4 Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Заңы.// <http://adilet.zan.kz/kaz/> (Өтініш берген күн: 22.02.2022 ж.)

5 Өтемұрат О. «Монополистерге мүмкіндік беретін нормалардан сақ болу керек». Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Өркениет, 2013. – 378 б.

6 Айтжанов А.Т, Князева И.В. Қазақстан Республикасы бәсекелестік туралы заңнамалары: Оқулық, Астана: 2015 -111 б.

7 Радостовец Н.В. Проблемы предупреждения преступных нарушений правил конкуренции: Монография. – М.: Статут, 2017. – 124 с.

8 Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі. (Жалпы бөлім) Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 275-V ҚРЗ / <http://adilet.zan.kz/kaz/> (Өтініш берген күн: 22.02.2022 ж.)

9 Қошқаров Ж. Экономикалы дамыған елдердің шағын кәсіпкерлігіндегі құпия ақпараттарды ұстау ерекшеліктері // Материалы международной научно-практической конференции / Библиотека предпринимательского права. Вып. №7. – Алматы, 2015. – 44-48 бб.

10 Қазақстан Республикасы Әкімшілік Құқық бұзушылық Кодексі Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ/ <http://adilet.zan.kz/kaz/> (Өтініш берген күн: 22.02.2022 ж.)

МРНТИ 10.27.01
УДК 347

Сейілхан Үсен¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
Ғылыми жетекшісі: з.ғ.д., профессор Ж.А. Хамзина

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада азаматтық құқықтарды қорғау мәселелері қарастырылады, олардың еркін және кедергісіз жүзеге асырылу мүмкіндігі қазіргі заманғы мемлекеттің құқықтық саясатының өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Автор қоғам таныған азаматтық құқық субъектілерінің мүдделерін тиісінше қорғауды қамтамасыз ету тұтастай алғанда азаматтық-құқықтық реттеудің басым міндеті ретінде, ал азаматтық құқықтар мен құқықтық мүдделерді қорғаудың тиімді тетігінің болуы шынайы азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекетті қалыптастырудың ажырамас шарты болып табылатынын атап көрсетеді.

Түйін сөздер: азаматтық құқық, азаматтық-құқықтық реттеу, азаматтық айналым, құқықтық мемлекет, құқықтық қорғау, азаматтық құқықтарды қорғау тетігі, азаматтық құқықтарды қорғау нысандары.

Сейілхан Үсен¹

¹ Казахский Национальный педагогический университет им. Абая
Научный руководитель: Хамзина Ж.А., д.ю.н., профессор

ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы защиты гражданских прав, возможность свободного и беспрепятственного осуществления которых выступает в качестве одного из актуальных направлений правовой политики современного государства. Авторы отмечают, что обеспечение надлежащей защиты признаваемых обществом интересов субъектов гражданского права предстает в качестве приоритетной задачи гражданско-правового регулирования в целом, а наличие эффективного механизма защиты гражданских прав и правовых интересов является неотъемлемым условием формирования подлинного гражданского общества и правового государства.

Ключевые слова: гражданское право, гражданско-правовое регулирование, гражданский оборот, правовое государство, правовая защита, механизм защиты гражданских прав, формы защиты гражданских прав.